

„Antropologizálás” és „újrafilologizálás” között

Az irodalomtudományok emberképe 1800 – 1900 – 2000

I. Filológia és/vagy kultúratudomány?
A küzdelem leírása

Az irodalomtudományok „kultúratudományos fordulatáról” folytatott vitának az egyik kezdőlökést az az 1991-ben *Geisteswissenschaften heute* címmel megjelent „memorandum” adta, melyben Hans Robert Jauß és Wolfgang Frühwald személyében a modern filológiák két képviselője is részt vett. Jauß a maga hozzászólásában felesküdt arra a határátlépő, integratív és dialogikus tendenciára, amely azt, hogy ma micsodák a szellemtudományok, Vicótól Kantig meghatározta, mielőtt a német idealizmus következményeként kialakult a mély szakadék szellem és *physis*, hermeneutika és természettudományosság között. Maga Jauß mindazonáltal az így megvádolt idealizmus lekötözöttje maradt, amikor hármas modelljében az elszakítottak újbóli egyesülését illető „reményének” adott hangot, hogy a „szellemtudományi kutatás széttagozottságát és izolációját a leginkább értelmes módon a tudás antropologizálásával lehetne leküzdeni”.¹

Ez a formula karriert futott be, és a következő években a modern filológiákban megjelent kultúratudományos programadó írások jó része magáévá tette az antropológiai és tudástörténeti perspektívára való felhívást. Egyrészt kétségtelenül sikertörténetről van szó, gondoljunk csak az „irodalmi antropológia” tárgykörében született munkákra vagy a módszertani kapcsolódásokra az angolszász *literature and science*

¹ Hans Robert JAUSS, „A szellemtudományok mintaszerűsége a diszciplínák párbeszédében”, ford. LŐRINCZ Csongor = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció, Budapest, 2005, 50–79, itt 57.

*studies*hoz, valamint az ezekkel összefüggésben álló különleges kutatási területek, kultúratudományos kutatóiskolák és szellemtudományi központok alapítására. Másrészt mindezen munkákat alapvető fenn tartások, erős kritika, végül pedig a kultúratudományos fordulattal szembeni valóságos ellenreakció kísérte: a többé-kevésbé polemikus ellenvetések Walter Haug aggódalmától, amelyet az irodalomnak a diskurzus- és médiatörténeti kontextualizálása tekintetében elfoglalt „különleges helyzete”² felett érzett, egészen addig a diagnózisig terjedtek, mely a „hagyományos formátumú irodalomtörténet és irodalomkritika fenyegetettségéről” szólt a kultúrafogalom megszokássá váló „neutralizálásának” a fényében.³ A kísérletet, hogy választ adjanak a szaktudomány állítólagos identitásválságára, végleges identitásvesztésként támadták. Egy sor kérdést mindazonáltal nem tárgyaltak e vita keretében; ezeknek szenteli magát ez a tanulmány, legalábbis belekezd a tárgyalásukba.

1. Voltak-e vagy vannak-e tartalmi vagy intézményes kényszerítő okok az irodalomtudományon belüli „fordulat” számára? Az újabb viták válságretorikájának elemzése azt a sejtést erősíti, problémát csináltak, hogy aztán megoldhassák, miközben a résztvevő szintek reménytelenül összekuszálódtak. Meg kellene különböztetni a programadó felhívásokat (a probléma és a megoldás meghatározásának igényével), a tárgyra vonatkozó implikációkat (az irodalomfogalom változása), az intézményes következményeket (új kutatási súlypontok bevezetése), valamint a történeti kontextusokat (a szaktudomány múltjának újradefiniálása).

2. Mi áll pontosan a kultúratudományos fordulat két nagy fogalma, az antropológia és a tudás mögött?⁴ Milyen emberképet és milyen tudománymodellt implicálnak az önmagát vagy kultúratudományosan, vagy

² Walter HAUG, „Irodalomtudomány mint kultúratudomány?”, ford. KRICSFALUSI Beatrix = *Intézményesség és kulturális közvetítés*, 167–197, itt 196.

³ Johannes ANDEREGG – Edith Anna KUNZ, „Einleitung” = *Kulturwissenschaften. Positionen und Perspektiven*, szerk. Johannes ANDEREGG – Edith Anna KUNZ, Aisthesis, Bielefeld, 1999, 11–16, itt 13, 15.

⁴ A másik kettőt, a médiumokat és az emlékezetet, helyszüke miatt figyelmen kívül kell hagynom, pontosabban az emlékezetet az antropológia, a médiumokat a tudás alá kell foglalnom. Vö. Nicolas PETHES, „Intermedialitätsphilologie. Lichtenbergs Textmodell und der implizite Mediendiskurs”, *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft* 76 (2002), 86–104; Uő, „Disziplinäre Gedächtnisforschung. Schwerpunkt in vielen Fächern oder Fach mit vielen Schwerpunkten?”, *Handlung Kultur Interpretation* 12 (2003/1), 7–15.

filológiaiag értő irodalomtudomány mindenkori önmeghatározásai? Sem az olyan fogalmakat, mint az „antropológia” vagy a „tudás”, sem az olyan fogalmakat, mint az „irodalom” vagy a „filológia” nem volna szabad eközben elszárvazva evidens – nemhogy történetileg állandó – vonatkozási pontoknak tekinteni.

3. Ahhoz, hogy ezt a sejtést pontosítani tudjuk, olyan szemantikai és diskurzuselemzés szükséges, amelynek bizonyos történeti időpontokra vonatkozóan kell tisztázni az említett fogalmak közötti viszonyt: az antropológiai vagy tudománytörténeti érdeklődés szemben áll a filológiai munkával vagy közös hagyományban állnak?

A vita történeti kontextualizálása mellett szállok tehát síkra, amely képes arra, hogy úgy írja le mindazt, amit a vitában elvetettek és megőriztek, hogy mind a válságdiagnózis, mind a fordulatretorika viszonylagossá válik, valamint implicit hatalmi struktúráikban válnak felismerhetővé. Mert a kérdés mögött, hogy a filológiák micsodák vagy miknek kell lenniük, magától értődően megbújik a meghatározás igénye, amely érezteti hatását a tananyagoktól egészen az egyetemi kinevezésekről döntő bizottságokig. Éppen ezért a kérdést, hogy a meghirdetett kultúratudományos fordulat esetében valóban ilyesmiről van-e szó, és hogy a vele összefüggésbe hozott antropológiai és episztemológiai kérdésfelvetések az irodalomtudomány végét vagy jövőjét rejtik-e magukban, a filológiák néhány 19. századi önleírásának olvasásán keresztül vetem fel újra. Tételelem az, hogy a „tudás antropológizálásának” bejelentése sem nem forradalmian új, sem nem ad okot arra, hogy aggódjunk a szaktudomány identitásáért.

II. Az egész ember olvasata Az ókortudomány mint a „kultúra mérőeszköze”

Első pillantásra megmutatkozik, hogy a filológiáknak ezen önmeghatározási kísérletek keretei között mindenekelőtt azoktól a tudományos kontextusoktól kellett elszakadniuk, amelyekre ma vissza szeretnék vezetni azokat, vagy amelyeket távol szeretnének tartani azoktól. Az antikvitás óta a *philologos* kifejezés azt az egyetemes tudóst jelöli, akinek a tudás

iránti szeretete a szónak a szeretete, amennyiben előbbi csak az utóbbi által közvetíthető.⁵ A filológia eme kimondottan enciklopédikus felfogásának a dekontextualizálása, a nyelvi oldal (*eloquentia*) hangsúlyozása azzal szemben, amit a nyelv közvetít (*sapientia*), abban a folyamatban megy végbe, amelyben a *polymathia* egyes tudományágakra különül el. Leválasztva azokról a tudástartalmakról, amelyek a mindig speciálisan képesített tudományágak illetékességi körébe tartoznak, a filológia immár kizárólag a szöveges tanúságtételek áthagyományozását jelenti. Egy jelentéshordozó rekonstruálása azonban soha nem megy az azt kísérő megértési folyamat nélkül, így a filológiára eleve rányomja a bélyegét a formális szövegkritika vagy grammatika és a kontextualizáló hermeneutika kettőssége.

Ebben a pozitivist és divinatorikus dimenzióra való bontásban az egységesség hiányát láthatjuk, de nincs hiány olyan korabeli kísérletekben sem, amelyek a filológiát éppen a kettős irányultsága alapján tartják az empirizmus és idealizmus közötti szakadékokat átívelő hídnak. Amikor például Friedrich Creuzer 1807-ben a „*Humaniora*”-t „az egész ember” tudományaiként határozza meg,⁶ akkor éppen azt az antropológiai képletet veszi kölcsön, amely a 18. században a *physis* és a *psyché* között fennálló *commercium** mellett száll síkra. Szintén 1807-ben adja ki Friedrich August Wolf az *Encyclopaedia philologica* című előadásából származó írását *Darstellung der Alterthums-Wissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Werth* [Az ókortudomány vázlata fogalmának, kiterjedésének, céljának és értékének alapján] címmel. Wolf az ókortudomány névválasztást azzal az eszményképpel indokolja, amelyet az antikvitás jelent a jelenkor számára, mégpedig annak mind művészi, mind pedig tudományos teljesítményei alapján. Az antikvitás kutatásának ennek megfelelően két sínen kell futnia, amennyiben módszere a „tudományos divináció

⁵ A következőkhöz lásd Axel HORSTMANN, „Philologie” = *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, VII., szerk. Joachim RITTER – Karlfried GRÜNDER, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989, 552–572. hasáb.

⁶ Friedrich CREUZER, *Das akademische Studium des Alterthums*, Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1807, 9. A fogalomhoz vö. Johann Carl WEZEL, *Versuch über die Kenntniß des Menschen*, Dykische Buchhandlung, Leipzig, 1784–1785 (újra nyomva: Athenäum, Frankfurt am Main, 1971, 11); *Der ganze Mensch. Literarische Anthropologie im 18. Jahrhundert*, szerk. Hans Jürgen SCHINGS, Metzler, Stuttgart–Weimar, 1994.

* A ’természet’ és a ’lélek’ közötti ’közlekedés’.

legmerészebb szárnyalásától egészen a fáradságos gyűjtő szorgalmáig” terjed.⁷ Ugyanakkor egy lábjegyzetbe rejtett vallomás megmutatja, hogy szerinte ő maga melyik oldalon áll:

Egyes olvasók miatt álljon itt az észrevétel, hogy ebben az írásban semmit sem használtak fel abból, amit például az utóbbi években keletkezett a filológiai tudományokról rejlő általánosról. A könyvek olvasáshoz és a bennük való utánanézéshez általában kevés indíttatásom, szabadidőm és hajlamom volt; kivéve, ha véletlen emlékezők olykor rávittek. (WD, 8)

A megszólított „olvasó” nyilvánvalóan az alapos filológus, aki Wolf nem szeretne lenni. Az olvasás tudománya megalapítójának sem kedve, sem ideje nincs az olvasásra. A szövegek rekonstrukciója ugyan tárgya, de nem célja az ókortudománynak: a filológusnak mindig az „irodalom kettős történetével” kell, hogy dolga legyen (WD, 61), amelyben a poétikai formák (*contenta*) rekonstruálásához irodalmon kívüli kontextusok (*continentia*) rekonstruálásának kell csatlakoznia.* Az ókortudomány nem öncél, hanem elmúlt, ugyanakkor beteljesült kultúra ellentétén keresztül tanít a saját kultúra „intellektuális világáról” és „fő eszméiről” (WD, 92). Ily módon a filológus tevékenysége soha nem redukálható a puszt szövegmunkára, a filológus, mielőtt még egyáltalában azzá lett volna, már nem is filológus.

Ezt a negatív meghatározást az itt kiválasztott két kontextus – az emberkép és a természettudomány – segítségével szeretném alátámasztani. Egyfelől Wolf a maga tudományágának többek között a „humanitástanulmányok” elnevezést adja, hiszen az antikvitás kutatása minden más részérdeket megelőzve az „ember” megismerését (WD, 24) szolgálja. Görögország Wolf szerint a szabad polgárok szabad művészetekkel való egyedülálló kapcsolatának a színtere volt, és ez a kapcsolat volt az „alapja a valódi emberségre nemesült jellemnek” (WD, 132). Következésképp a görög kultúra egyfajta evolúciós tananyagot képez, hiszen a görögök

⁷ Friedrich August WOLF, *Darstellung der Alterthums-Wissenschaft nach Begriff, Umfang, Zweck und Werth*, Realschulbuchhandlung, Berlin, 1807, 15. (A főszövegben az idézetek után „WD” rövidítéssel megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

* *Contenta*: ’a tartalmazottak’; *continentia*: ’a tartalmazók’.

„képzésük alatt végig lépcsőfokokon [haladtak fölfelé], amelyeken, mint a kultúra egyfajta mérőeszközén, a tiszta emberi fejlődés menetét általában tudjuk megragadni” (WD, 21). E „kultúramérés” műszere az irodalom, amely egy korszak legjobb gondolatainak sűrítőményét tartalmazza, és az utódok számára is az „emberiség nemesítésének” szerveként képes szolgálni (WD, 113).

Wolf művelődési optimizmusa ezek szerint antropológiailag megalapozott, és érdemes Wolf ennek megfelelő krédóját részletesen idézni, hogy világossá váljon emberképének ismeretelméleti alapja. Wolf meghatározása szerint:

Ha emberismeretről van szó, az alatt általában valami korlátozott értékű és kiterjedésű dolgot értünk; tudniillik egy bizonyos rutint, amely a sok egyénnel való érintkezéséből származik, és újra felhasználható az érintkezésre, mint ahogyan a nyilvános és a magánélet megszokott ügyleteinek előnyös intézésére [...]. (WD, 125–126)

Tíz évvel Kant *Pragmatikus érdekű antropológia* című írása után nem lehet félreértetni ezeket a sorokat: a mindennapi emberi tevékenységek listája, amelyeket Kant összegyűjt, nem visz előre az ember kutatásában. Ehelyett Wolf egy másik, jó tíz évvel Kant előtt megjelent antropológiai írásra utal, Johann Carl Wezel *Versuch über die Kenntniß des Menschen* [*Kísérlet az emberi tudásról*] című munkájára, amikor így folytatja:

Ez esetben azonban az ember megismeréséről beszélünk, az emberi természet empirikus megismeréséről, annak eredeti erőiről és irányairól, és minden olyan meghatározásról és korlátról, amelyeket azok hol egymás révén, hol külső körülmények befolyásán keresztül nyernek. (WD, 126)

Ezen a helyen világosan látszik, hogy a 19. század fordulóján mennyire kevésbé dőlt még el, hogy az „antropológiát” a filozófia idealista-fogalmi altudományaként üzzék. Ernst Platner, Karl Philipp Moritz és Johann Carl Wezel utódjaként Wolf az empiria mellett áll ki. Ez a természettudományos gondolkodási minta kihat egészen az ókortudomány módszerére is:

Nem az eszmék divatos köntöseként és lepleként, hanem az eszmékkel szorosan összenőtt művészi képződményként egyfajta emlékművek számunkra ezek a nyelvek, amelyek méltók arra, hogy a leggondosabban kutassák és a legapróbb részeikben anatómiai szorgalommal megfigyeljék őket, részint hogy egy igen tehetséges nép szervesen előrehaladó művelődését megragadják rajtuk, részint hogy ezáltal a mi saját művelődésünket emeljük. (WD, 98)

Ennek megfelelően a filológia körülbelül úgy munkálkodik, „mint ahogyan a természetkutatás, sokszor az érzéki világ tárgyain [...], amelyeket sem pillantás, sem mikroszkóp nem tud elérni. Így hát természetesen mindkét fajta vizsgálódás a kicsinységek kutatásába megy át” (WD, 107). A filológia a hagyomány organizmusának anatómiája és mikroszkópiája.

III. A nyelv természettörténete és az irodalom evolúciója

Természetesen nem elegendő Wolf humanisztikus világképére és metaforahasználatára hivatkozni, hogy az általa akadémiai értelemben intézményesített klasszika-filológiát természettudományos antropológiává értelmezzük át. Főleg azért nem, mert úgy tűnik, hogy a filológia további története az új embertudományoktól messzemenően függetlenül fejlődött. Az általa befutott pályára egyrésről Schelling és Böckh idealisztikus felfogása, másrésről Karl Lachmann formális filológiájának a megszilárdulása nyomta rá a bélyegét. Ez utóbbi mozgalom másik szereplője az a Jacob Grimm, aki a grammatikát nyilvánítja a filológus legfőbb tevékenységi körének. Emellett Grimm Herderen iskolázott nyelvtörténeti modellt képviselt, mely szerint a nyelv egyszerre az ember általános természete és kulturális differenciálódásának a kifejezője. Ezt az antropológiai dimenziót Grimm azonban úgy betűzi ki, hogy az őt Herdertől eltávolítja, és Wolf módszertani metaforáihoz vezeti: *Über den Ursprung der Sprache* [*A nyelv eredetéről*] című, 1851-es művében Grimm is kötelezi a filológust a természet kutatójának pozitív módszerére:

Ugyanis szembetűnő, hogy amiképpen azok a filológusok a klasszikus nyelvemlékeket azért kutatták, hogy kritikai szabályokat nyerjenek ki belőlük a károsodott és romlott szövegek emendációjához, úgy eredetileg a botanikusok is arra alapozták a tudományukat, hogy az egyes növényekben gyógyító erőt fedezzenek fel, az anatómusok pedig azért metszették fel a testet, hogy megbizonyosodjanak belső felépítéséről, amelynek megismerésével lehetne támogatni a megzavart egészség helyreállítását.⁸

A normalizálás diszpozitívumának keletkezése közepette a filológiát itt már nem csak anatómiaként, hanem egyenesen patológiaként képzelték el, amely segíthet meggyógyítani a hagyomány beteges anomáliáit. És a döntő hozzájárulás, melyet ez a nyelvtudomány nyújt, az „ember természetéről” való tudás bővítése.⁹

Eszerint a filológia vonatkozása az antropológiára és a természet-tudományra Grimmnél is konstitutív a tudományág önértelmezése szempontjából. De ami Wolf esetében még erkölcsi nevelésre és módszertani metaforákra korlátozódott, az Grimmnél már konkrét csatlakozásként olvasható a modern ember- és természettudományokhoz. Már Wolfnál is, Grimmnél viszont végérvényesen megnyílik az antropológia spektruma idealizmus és tapasztalat között, és tárgyát éppen pontosan azon „empirikus–transzcendentális kettősségként” jeleníti meg, amiként Michel Foucault jellemezte az ember 18. század végi fellépését.¹⁰ A folyamat, amelyben a filológia a 19. század első felében antropológiailag és ismeretelméletileg megalapozott szaktudományként megképződött, nagyon szemléletesen megragadható Foucault-nak a tudás rendjében bekövetkezett második nagy diszkurzív törésről szóló leírásával: a tudás enciklopédikus tablójáról a tudás történelembe és szubjektivitásba horgonyozottságára való 1800 körüli átállás háttere előtt a filológiának a *polymathiától* vett búcsúja nemcsak elkülönülési vagy emancipációs folyamatként értelmezhető. A filológia inkább olyan korban keletkezik,

⁸ Jacob GRIMM, *Ueber den Ursprung der Sprache*, Insel, Frankfurt am Main, 1958, 8.

⁹ *Uo.*, 51.

¹⁰ Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Osiris, Budapest, 2000, 356.

amelyben „az ember” tölti ki azt a hézagot, amely a tudás stabil önszerveződésének felbomlása révén keletkezett. A modern filológiák az embernek a tudás mezején való felbukkanásával egyidejűleg képződnek meg, miközben az ember szerepe ebben a fellépésben az, hogy a tudás *szubjektuma* legyen. Így ír Foucault Jacob Grimmről: „A nyelv már nem a dolgok ismeretéhez kötött, hanem az emberek szabadságához.”¹¹ Mivel az ember a tudás történelmileg specifikus szubjektumává válik, ez a tudás már nem stabil, hanem épp annyira múlandó, mint az, aki tudja. A szubjektiválás szükségszerűen együtt jár a historizálással, és ez a történelemre vonatkozás a filológia esetében mindkét irányban nyilvánul: a jelenkori emberek jövőorientált *kiműveléseként* a múlt felé tájékozódó *hagyomány* által.¹²

A *filológia antropológizálása*, melynek nyomai megtalálhatók Wolfnál és Grimmnél, eszerint a legmélyebben a kor *episztemológiai feltételeiben* gyökerezik. Mindamelllett a tartalmi konkretizálási is központi jelentőségűek. Egyrészt a szövegeket, melyeket a filológus olvas, azon ideális emberkép mediális tárolójának tekintik, amelyet *a múltból* lehet megtagadni, és *a jövőben* újra lehet éleszteni. Ily módon a filológia mint tudományág egy hármas emberiségtörténeti minta választópontján áll, és annak közvetítésnek az instanciája, amelynek a szövegkritika és a hermeneutika esetleg eszközei, de soha nem öncéljai. Másrészt Grimmnél megnyílik az antropológiának a Herdertől származó etnológiai vetülete: amiképpen a természet kutatása az analitikusról mindinkább az összehasonlító módszerre tért át, úgy kell a nyelvtörténetnek is összehasonlító módon eljárnia, és le kell váltania a hagyományos, Wolfnál még magától értetődően érvényes hierarchizálást (a népnyelvek alárendelését a latin-nak, a latinét a görögnek): éppen az újabb felfedezések történetének fényében kell bővíteni a filológia látókörét, és kell modern filológiaként megszilárdítani.

Mindebben világosan megmutatkozik, hogy ez az emberkép, amely Wolf szándéka szerint ugyan empirikus akart lenni, még olyan antropoló-

¹¹ *Uo.*, 327.

¹² Horstmann Georg Curtius *Über die Geschichte und Aufgabe der Philologie* (1862) című művét idézi. Vö. HORSTMANN, *I. m.*, 566. hasáb: „A legmagasabb rendű értelemben vett filológia célja egyetlen dolog, az, hogy megtanulja, mi az ember, azáltal, hogy megtanulja, mi volt az ember.”

lógiai egységfantazmára nyúlik vissza, melynek érvényességét a görög antikvitaszavatólja, miközben a tudás növekvő történeti és földrajzi kiszélesedése a század közepén az emberképet historizálta és differenciálta. Grimm kezdeményezésének, amely az ellen irányult, hogy Wolf a filológiát az ókortudományra korlátozta, van másik érdekes implikációja is: a filológiák „kiszélesítése”, melyért Grimm Wolf ellenében síkra száll, először tette lehetővé azt, amiről ma *filológia* címszó alatt vitatkozunk. Ha a 19. század közepén az újrafilologizálás mellett érveltek volna, úgy nem kevesebbről lett volna szó, mint a germanisztika megszüntetéséről. Visszatekintve a görögség mint az emberiség legmagasabb rendű kulturális teljesítményének az idealista dicsőítésétől vett búcsú a tudományág termékeny elkülönülése volt, ha nem éppen fejlődésének elkerülhetetlen lépése. Ha ezt a fogalmat kísérletképpen a „kibővítés” mindig ezzel ellentétes értelmet kiprovokáló fogalmának a helyére tennénk, akkor a jelenlegi vita bizonyára veszítene valamennyit az éléből.

Az „evolúció” mindenesetre az a modell, amely a 19. század második felében vehemensen a Grimmnél még jelenlévő természettörténeti megfontolások helyébe lép, vagyis ezeket új elméleti köntösbe öltözteti. Ami Grimmnél még elővigyázatos kölcsönzés volt a botanikától, az tanítványánál, Wilhelm Scherer-nél már Comte-on iskolázott pozitivizmus lesz, amely a költészet evolúcióelméletébe torkollik. Ennek megfelelően Scherer is természettudományos egzaktyságra kötelezi a filológiát, és elhatárolja magát az első *Poétika* szerzőjétől: „Aristotelész számomra [...] nem eléggé természetkutató. A szóban forgó költeményt számomra nem a kellő mértékben tárgyalja a természetkutató hűvös megfigyelésével, elemzésével és osztályozásával.”¹³ A spekulatív értékítéletek vagy a formák normatív meghatározása helyett Scherer az elemző pillantásban bízik: „így gyarapította például az esztétikát különösen az anatómus Henke vagy a fizikus Helmholtz” (SP, 46).

Az anatómia és a fizika mellett Scherer költészetmodellje szempontjából kiváltképp a pszichológiára és a fiziológiára hivatkozik. A táncot és az éneklést az „izommozgás keltette öröme” vezeti vissza (SP, 59), mely

¹³ Wilhelm SCHERER, *Poetik* [1888], kiad. Gunter REISS, dtv–Niemeyer, München–Tübingen, 1977, 35. (A főszövegben az idézetek után SP rövidítéssel megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

minden ember sajátja, elemzi a művek kognitív és emocionális hatáspotenciálját, végül a költészetet a nemek játékának artikulációjaként ragadja meg. „Eközben az erotikussal mindenütt a költészet ösmozzanataként szembesültünk, és ez mindenképp Darwinnak a nyelv eredeti használatáról alkotott elmélete mellett szól.” (SP, 66.) Az az elképzelés, mely szerint az emberi artikulációk végeredményben csak az evolúciós kiválasztódást szolgálták, a 19. század végén szerfelett népszerű volt, és a filológiát majdhogynem a fejlődéselméleti antropológia segédtudományává tette: Scherer kortársa, Wilhelm Bölsche, a német naturalizmus számára alapvető, *Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie* [A költészet természettudományi alapjai] című 1887-es írásában lemondott arról, hogy a szeretetről az irodalomban bármiféle morális vagy lelkendező fogalmat alkosson. A költészet képes felismerni,

hogy a szeretet sem nem valami földöntúli isteni, sem nem valami örült és ördögi dolog, hogy sem nem álom, sem nem közönségesség, hanem az ember szellemi életének az a jelensége, amely az embert tudatosan vezeti el minden fizikai funkció közül a legnagyobb következményekkel járóhoz és legmélyebbhez, a nemi aktushoz. Ahhoz azonban, hogy a költészet számára effajta szerep lehetővé váljék, a realista költő számára a legelső feltétel, hogy tájékozódjék a szeretet érzésének fiziológiai alapjának közelebbi pontjairól. Csak a testi törvények és jelenségek különböző szakaszaikban való szigorú megfigyelése vezethet új célokhoz.¹⁴

Ennélfogva a költőnek, ahogy az olvasónak is, az a feladata, hogy „rámutasson a történelemben a darwini vonalakra”.¹⁵ Az irodalmi művek Scherer számára is az olyan darwini kiválasztódási kritériumok panorámáját mutatják be, mint a hatalom, a gazdagság és a testi erő. Végül az így értett költészet már nem az immanens filológia hatáskörébe tartozik, és más autoritásokra van utalva:

¹⁴ Wilhelm BÖLSCHÉ, *Die naturwissenschaftlichen Grundlagen der Poesie* [1887], kiad. Johannes J. BRAAKENBURG, dtv–Niemeyer, München–Tübingen, 1976, 45.

¹⁵ *Uo.*, 57.

Itt kell fellépniük a pszichofizikusoknak [...], esztétikai természetű tárgyakat kellene keresni, melyektől a könnyekig meg lehet hatódni. Dr. Ebbinghaus úr szerint itt még nem jutottak tovább [...]. J. Bernays minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy a *katharsis* orvosi kifejezés. (SP, 77)

A pozitív vezértudományok égisze alatt a költészet rendszere egészen megfelel a természettudományos rendszernek, mint például a Goethe néhány művének itt következő osztályozása:

Ásvány: „Gránit”.

Botanika: Mignonnek dala: „Ismered a citromok honát?”

A táj (a környék időjárásai és ásványtani fiziognómiája): „Werther”.

A tájbéli változás ősrégi motívuma a lírának.

Asztronómia: Hold, Nap. (SP, 139.)

Ehhez az ismeretelméleti megalapozáshoz társul az antropológiai, „hogy a költői motívumok túlnyomó többségükben *emberi* természetűek, mégpedig a belső és külső világ összekapcsolásával rendszerint belső okokként és külső következményekként” (SP, 140). Mindezt egybevetve juthat Scherer a következtetésre, „hogy a költészet tárgyköre tehát teljes egészében ugyanaz, mint a tudomány tárgyköre” (SP, 139), és a tárgyaknak ez a közös metszete egyre inkább az időközben ismertté vált – itt fejlődéselméletileg kiélezett – kettős, antropológiára és tudásra való vonatkozásból áll.

IV. Átélés és összeállítás

Az antropológizálás mint megfosztás a természettudományosságtól

Schererrel szemben jogtalanul járunk el, ahogy Achim Barsch hangsúlyozta, ha odaszögezzük valamiféle pozitívizmushoz vetett naiv hithez. Ez az odaszögezés egyrészt Scherer tanítványai révén történt, akik

tanításait leegyszerűsítették,¹⁶ másrészt „a filológia és a szellemtudomány [...] 1890 utáni koalíciójának”¹⁷ nagyon is célirányos stratégiája révén, hogy a Scherer körüli „filológusközösséget” mint „költészetre éretlent”¹⁸ intézzék el.

Ez a rágalom egy nekrológgal veszi kezdetét: Wilhelm Dilthey gyászbeszéde a műfaj minden *topos*ának és *captatio*jának latba vetésével szögezi oda Scherert olyan természettudományos pozitívizmushoz, amelytől Dilthey saját filológiafelfogása a szövegben előrehaladva egyre világosabban elüt. Dilthey ezzel a vallomással kezdi:

A tudósok egyetlen nemzetségének sem kellett keményebb feladattal megbirkóznia, mint napjainkban a szellemtudományok képviselőinek. Mindannyian tudjuk, hogy nem létezik más út az alapos megismeréshez, mint a tapasztalat, a megfigyelés, a kísérletezés. [...] A szellemtudományok ma a tapasztalat ugyanolyan módszere szerint munkálkodnak [...]. De miféle nehézségek veszik körül [a dolgozót] annak területén! A matematika csak tudományának külső védműveiben használható fel. A kísérletezés szűk határok közé van bezárva. Végeredményben a személyes átélés az alap számára: csak e révén érti a társadalom és a történelem eleven erőit.¹⁹

Meg lehet oldani egyáltalán természettudományos eszközökkel a filológia ennek megfelelő feladatát, hogy az „élet idealitását” megvédje a tudomány és a közgazdaságtan általi tárgyivá tételtől?

¹⁶ További példákhoz lásd Holger DAINAT, „Von der Neueren deutschen Literaturgeschichte zur Literaturwissenschaft. Die Fachentwicklung von 1890–1913/14” = *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, 494–537. Az irodalom fejlődéselméleti nézete azonban ma is hoz virágokat, vö. Joseph CARROLL, *Evolution and Literary Theory*, University of Missouri Press, Columbia, 1995, 1: „Ebben a tanulmányban amellet érvelek, hogy a tudás biológiai jelenség, hogy az irodalom a tudás egy formája, és hogy ennél fogva maga az irodalom is biológiai jelenség.”

¹⁷ Achim BARSCH, „Biologie, Literatur und Literaturwissenschaft im 19. Jahrhundert. Wilhelm Scherer als Beispiel für eine Orientierung an den Naturwissenschaften” = *Menschenbilder. Zur Pluralisierung der Vorstellung von der menschlichen Natur (1850–1914)*, szerk. Achim BARSCH – Peter M. HEJL, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000, 239–259, itt 257–258.

¹⁸ Julius HART, „Eine schein-empirische Poetik”, *Kritisches Jahrbuch* 1 (1889), 32.

¹⁹ Wilhelm DILTHEY, „Wilhelm Scherer zum persönlichen Gedächtnis”, *Deutsche Rundschau* 49 (1886), 132–146, itt 132–133. (A főszövegben az idézetek után DS rövidítéssel megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

Az volt tehát hősies Scherer lényében, az adta varázsát és gyújtó erejét, mely révén főként az ifjúságot megragadta: a legszigorúbb filológiai iskolából származott, uralta annak valamennyi segédeszközét, és mivel képes volt teljesen átérezni és megérteni az éppen ismertetett helyzetet, a germanisztikát, a német nyelv és költészet tanulmányozását egyetemes és egészen modern feladat összefüggésébe állította. (DS, 133)

Dilthey szerint Scherer programja, a „csak empirikusan megalapozott általános érvényű szellemtudomány”, kombinálja a Lachmannon iskolázódott „hűséget a legkisebb dolgokban” a „német költészetünk ok-okozati összefüggéséről” szóló általános hipotézisekkel (DS, 145). A természettudományos módszerek felhasználása a nyelv és a költészet kutatásához szükségszerűen a tudományok „céhes korlátainak” átlépéséhez vezetett (DS, 140), és következőképpen pontatlanságokhoz: „A lelkiismeretes hűséget a legkisebb dolgokban, amely a filológia szigorú fegyelmét kineveli, nehezen vagy alig lehet mindenütt megtartaniuk azoknak, akik az anyag széles tömegén át egy nagy egyetemes összefüggésnek járnak utána.” (DS, 134) És amikor végezetül rátér a *Poétikára*, Dilthey határozottan elhatárolódik:

Amint a korai években mindkettőnk irodalomtörténeti tanulmányok vezettek a problémához, hogy vajon a poétika ősi feladatát nem lehet-e jobban megoldani a mi időnk új eszközeivel, úgy most megmutatkozott, hogy mennyire eltávolított minket egymástól tanulmányaink menete a megoldás eljárásainak tekintetében. Scherer elvetette a pszichológia mindenféle közreműködését. (DS, 144)

A pszichológiának ezt a hiányát 1886-ban magától értődően még kevésbé szaktudományos értelemben, mint a „szellemről való tudás” általános jelentése szerint értették. Amit Dilthey Scherernek a sorok között búcsúajándékkul ad, az az, hogy Scherer filológiájából a pontosság, szellemtudományából pedig a szellem hiányzott.

Még ha nem is akarjuk Scherer módszertani optimizmusát minden további nélkül védelmezni, Dilthey kritikájából mégis elsősorban tudománypolitikai érdekelttségét kell kiemelnünk, hogy kialakítsa az „iro-

dalomtudományos pozitívizmus szellemtudomány általi leváltásának önképét”.²⁰ A filológia „céhes korlátai” felállításának pontosabb intézménytörténeti következményeit éppoly kevésbé tudom ezúttal nyomon követni, mint „pszichológiai kontúrjainak” további kialakulását. Arra utalhatok csupán, hogy miként merevedett az említett önkép a 20. században a mind az antropológiától, mind a természettudománytól elfordult filológia önértésévé.

Amint láttuk, Dilthey maga nagyon is elismeri a költészet és az empirikus tudományok tárgyai közötti érintkezési pontokat. A „kísérlet”²¹ módszeréhez nyíltan közel került filológiai eljárás mellé azonban egyre inkább hermeneutikai cél társul, mely szerint a költészet értelmezése arra szolgál, hogy feltárja „az élet” kategóriáját. A dilthey-i tanításnak ez a vetülete a 20. század első felében iskolát teremt. Amikor Emil Staiger *Az interpretáció művészeteként* egyedül a mű nyelvi alakját célzó hermeneutikai kört szorgalmazza, akkor utóbbinak már egyetemes episztemológiai kompetenciát tulajdonít: „A fizika és a matematika sem járhat el másként.”²² Ennek az alárendelésnek a tükrében annál világosabban látszik a költészet értéktöbblete: „Tudományunk igazsága” már nem mérhető a természettudomány eszközeivel, hanem „evidencián” nyugszik (SK, 96): az értelem, az összeállítás, a költői érzés, végül pedig egy olyan emberkép evidenciáján, amely abban tárul fel, ami költői. „Elevenen tartja [ti. az interpretáció – N. P.] az ember vele született érdeklődését az ember iránt, mely talán valamely magasabb rendű, tudásunk számára egyelőre hozzáférhetetlen célt követ; és a művészet kimeríthetetlen mélységében leli gyönyörét.” (SK, 107)

²⁰ BARSCH, I. m., 257.

²¹ Wilhelm DILTHEY, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1970, 270.

²² Emil STAIGER, „Az interpretáció művészete”, ford. KURDI Imre, *Athenaeum* 3 (1995/1), 87–108, itt 89. (A főszövegben az idézetek után SK rövidítéssel megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

V. A szöveg immanenciája és a kultúra poétikája között A látszólagos választási lehetőség felszámolásához

A szellemtörténeti és műimmanens filológiai hagyomány pályafutásának rövid felvillantása talán polemikusan rövidre sikerült, de világossá tehette, hogy mennyire kevésbé magától értődő a filológia szigorú elhatárolása a természettudományoktól és az empirikus antropológiától. A filológiai programok készletéhez – ha ugyan nem egyenesen a legitimációjukhoz – csaknem az egész 19. század folyamán magától értődően hozzátartozott, hogy számukra tájékozódási pontként vagy legalábbis vitapartnerként szolgáltak a természettudományos módszerek és mindaz, amit ezek tesznek hozzá ahhoz, amit az emberről tudunk. A mai filológiai manifestumok elhatárolódása az ismeretelmélettől és az antropológiától tehát éppen nem visszatérés *ad fontes** – vagy „újrafilologizálás” –, hanem olyan „múlt” megalkotása egy állítólagos válság tekintetében, „amely sosem volt jelen”.²³

Ez a válság azonban alig kevesebb, mint valami, amit egy rendszer önmagának tulajdonít.²⁴ A tárgyak alapján egyáltalán nem kész tény, hogy a kultúratudományos kérdésfelvetésekkel együtt jár az irodalommal való foglalkozás vége. Inkább azt remélem, hogy sikerült világossá tennem, mennyivel valószínűbb a fordított forgatókönyv, amelyben az „újrafilologizálás” beárnyékolja az irodalom kultúrtörténeti dimenzióját. Az irodalom ismeretelméleti és antropológiai kontextusainak elfedése a hagyomány kedvéért ápolt hagyomány melletti hitvalláshoz vezet, amivel gazdaságilag nem lehet megbirkózni, kommunikatív szempontból

* 'A forrásokhoz'.

²³ Jacques DERRIDA, *Mémoires Paul de Man számára*, ford. SIMON Vanda, József Műhely, Budapest, 1998, 73.

²⁴ Ehhez lásd Hans Ulrich Gumbrechtnek a 2001-es germanisztikai kongresszuson tartott megnyitóbeszédét (*Wie deutsch kann die Germanistik sein?*, 2001. szeptember 30.), a Frankfurter Allgemeine Zeitung és a Neue Zürcher Zeitung *Feuilleton*-rovatainak ezt kiegészítő dokumentációjával: Hans Ulrich GUMBRECHT, „Warum die Germanistik in den Elfenbeinturm zurückkehren sollte. Innovation, riskantes Denken und Selbstbewußtsein. Drei Rezepte für eine Disziplin, die nach Wegen aus der Depression sucht”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2001. október 1.; Hans Ulrich GUMBRECHT, „Germanistische Genrebilder. Eine Zeit der Depression in den Literaturwissenschaften”, *Neue Zürcher Zeitung* 2001. október 1.; lásd még Hans Ulrich GUMBRECHT, *Die Macht der Philologie*, ford. Joachim SCHULTE, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003.

nem közvetíthető és politikailag nem legitimálható. De mindenekelőtt ez a hitvallás *filológiai*lag nem megalapozható.

Azt azonban, hogy a filológiai önértelmező írások itt végigkövetett válogatásában rendre ki lehetett mutatni az orientálódást a természettudományos módszerek és emberképek felé, nem összetévesztendő valamiféle kontinuitás feltételezésével. Ugyanis semmiképpen sem mindig ugyanarról az antropológiáról és ismeretelméletről van szó. Épp ellenkezőleg: Wolfnak a tökéletes műveltségről alkotott, antikvitas felé orientálódó eszményének kevés köze van Grimm Herderen iskolázott, az ember természetes felszereltségéről alkotott modelljéhez, ennek pedig kevés közös vonása van Scherer biologisztikus modelljével.

Ezek a különbségek nyomják még rá bélyegüket a jelenlegi vitára is, ami példaszerűen megmutatkozik az úgynevezett kultúratudományos fordulat posztulátuma és beváltása közötti viszonyban: amikor Jauß a „tudás antropologizálását” követeli, akkor antropológiafogalma a Kant előtti egységfantazma felé orientálódik. Jauß Wolfgang Iser nyomán az irodalmi antropológia fogalmán a fikció és művészet emberi képességére vetett pillantást érti. Ezáltal ez a koncepció az antropológia jellegzetesen német fogalomtörténetének elkötelezettje, amely elfedi azokat az empirikus, fiziológiai vagy etnológiai aspektusokat, amelyek a francia *anthropologie*, illetőleg az angol nyelvű *anthropology* keretein belül magától értődők.

Ám ha megfigyeljük, hogy miként kapták fel Jauß posztulátumát, akkor közvetlenül szembeötlő az ettől az antropológiafelfogástól való elhatárolódás. Doris Bachmann-Medick például így ír: „A költészet előnyben részesítése aztán újra és újra visszaszorította az etnológiai értelemben vett irodalomantropológiai kérdéseket az általános emberi antropológiájának javára.”²⁵ Aki viszont szerinte a filológiákat kultúratudományokként érti, annak az emberi gyakorlatokat a maguk szimbolikus, jelekkel segített dimenziójában kell szemlélnie. Az irodalomtudományos antropológia ily módon a saját, mindenekelőtt azonban más kultúrák etnográfijává válik – tehát „az idegenséggel való szembesüléssé”,²⁶ és

²⁵ Doris BACHMANN-MEDICK, „Einleitung” = Uő, *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, szerk. Doris BACHMANN-MEDICK, Fischer, Frankfurt am Main, 1996, 14.

²⁶ Uő., 9.

már nem valamiféle „általános emberi” megerősítésévé az eurocentrikus identitásfilozófia hagyományában.

Az antropológiafogalom immanens feszültségének hosszú előtörténete indította arra Wolfgang Proßt, hogy kedvezőtlen kilátásokat tulajdonítson annak a projektumnak, amely az új kultúratudományokat az antropológia mellett kötelezi el.²⁷ Csakhogy érvelhetünk pont fordítva is, és láthatnánk éppen a sokféleségben az antropológiai kérdésfelvetésekben rejlő potenciált, amíg az antropológiát a különböző emberképek összetettségének fokozásaként, nem pedig csökkentéseként művelik.²⁸ A kultúratudomány feladata így az lenne, hogy az antropológiai diskurzusok genezisére reflektáljon, ahelyett, hogy csak folytatná azt. Ha az ember először is nem az, ami mindig is volt, másodszor pedig mindig más annak függvényében, hogy milyen összefüggésekben szemlélik, akkor a textuálisan generált emberképek különleges jelentőségre tesznek szert. Az emberek biológiailag megalapozott, társadalmilag integrált és kulturálisan artikulált életet élnek, és a mi *tudásunkat* az emberről ennek megfelelően mindig újra kell írunk. Ha viszont ez így van, akkor a kultúratudományos antropológiának szüksége van módszertani készletre, melynek segítségével értelmesen elemezhetők az emberábrázolások textuális alakulásai. Ez a készlet – a szemiotika, a metaforaelmélet, a retorikai topológia, a műfajelmélet – sehol másutt nincs olyan jól kidolgozva, mint a filológiákban, és az olyan címszavak alatt, mint *writing culture* vagy *ethnocriticism*, nyíltan meg is nevezik ezt a függőséget. Az irodalom segítségével olvasható, hogy miként konstituálódnak és kanalizálódnak az emberképek, és hogy mindez mit tesz hozzá egy korszak mindenkor – kollektív, populáris és talán tudományos – tudásához.

Éppen e központi szerep tekintetében, amelyet az irodalom az átfogó kultúrtörténet projektje számára játszhatna, mindent meg lehet állapítani, csak éppen a filológia válságát nem. A betűk mikrológiai rendjétől kezdve az egészelvű értelemfelépítményen át egészen a kulturális szim-

²⁷ Wolfgang Proß, „Ideologie und Utopie einer neuen Disziplin. Kritische Bemerkungen zur »anthropologischen Wende« der Geisteswissenschaften”, *Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 46 (1999), 508–519.

²⁸ Vö. Clifford GEERTZ, „Kulturbegriff und Menschenbild”, ford. Robin CACKETT = *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropologie*, szerk. Rebekka HABERMAS – Nils MINKMAR, Wagenbach, Berlin, 1992, 75.

bólumrendszerekig csaknem mindent lehet „olvasni”, a filológiáknak pedig jól állna, ha alaptevékenységüknek ebből a hatósugarából az öntudatukat és nem a válságukat vezetnék le. Ennek természetesen nem szabad abba a feltételezésbe torkollania, hogy a filológia egyébként is képes arra és tudja ugyanazt, sőt még akár jobban is, amit más tudományágak. Ha az irodalomtudomány ismét a kultúratudományos elemzés „polihisztorikus” szuperdiszciplínájává emelkedik – ha nem éppen: újrafilologizál –, akkor nem kevésbé szigetelődik el, mint ama követelmény által, hogy visszatérjen a pusztá szövegkritikához és -értelmezéshez. És ha megfordítva azt gondolja, hogy a tudomány- és antropológiatörténeti forrásszövegek olvasása egyszerűen helyettesíteni tudja a szépirodalom tanulmányozását, illetőleg az utóbbit már csak azért veszi igénybe, hogy megtalálja benne leképezve az előbbi, akkor tényleg saját önfelszámolásán dolgozik. A kérdés csupán az, hogy vajon ez a választási lehetőség egyáltalán fennáll-e ilyen élesen. A filológiáknak döntenüik kell-e, hogy a jövőben kultúrát vagy költészetet kívánnak-e elemezni?

A filológia meghatározásának *módszertani-tartalmi dimenziója* szempontjából abból indulhatna ki a válaszadás, hogy a vélt választási lehetőséggel afirmatív módon helyezzük szembe azt a fogalmat, amellyel olyan szerzők, mint Hegel és Nietzsche kritikai élel ruházták fel a filológiát, mondván, hogy az különböző tudományos hozzáférési módok „aggregátuma” volna.²⁹ A filológia ismeretelméleti meghatározatlansága, amelyet az itt bemutatott szaktudomány-történeti anyag világosan alátámaszt, úgy is olvasható, mint a filológia ismeretelméleti nyitottsága vagy konkrétabban: kapcsolódási képessége. Az ellenvetés, hogy a társadalomtörténeti kontextuskutatás és a szerzőre vonatkoztatott recepció-történet figyelembe veszi az ilyen kapcsolódásokat, kevésnek bizonyul: nem elég megállapítani, hogy az irodalmi szövegek mely irodalmon kívüli kontextusokról vesznek tudomást, és azokat aztán hogyan dolgozzák be magukba és hogyan dolgozzák fel, hanem azt a kérdést kell feltenni,

²⁹ Vö. Nikolaus WEGMANN, „Was heißt einen »klassischen« Text lesen? Philologische Selbstreflexion zwischen Wissenschaft und Bildung” = *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*, szerk. Jürgen FOHRMANN – Wilhelm VOSSKAMP, Metzler, Stuttgart–Weimar, 1994, 334–350, itt 343.

hogyan működött közre az irodalom ezeknek a kontextusoknak a megírásában.

Az antropológiára és ismeretelméletre fókuszálás ennek során legjobb esetben az esztéta immanencia és a társadalomtörténeti funkcionalizálás közötti kapocsként szolgálhat. Az irodalom olyan olvasása, amely tudomással bír mind magának az irodalomnak, mind a saját tevékenységének az embertudományos paradigmába való beágyazódásáról, képes reflektálni e paradigma episztemológiai előfeltételeire, azaz mind az olvasandó szöveg alakjának, mind magának az olvasásnak a feltételeire. Az olvasás ebben a felfogásban a másodrendű megfigyelés technikája, olyan megfigyelés, amely képes reflektálni az elsőrendű megfigyelés szintjén levő, megismerést vezérlő megkülönböztetésre – legyen ez a megfigyelés akár a tudományé, akár az irodalomé. Ha filológiai eszközökkel figyeljük meg, hogy miként figyelik meg az embereket és a tudást az irodalmi szövegekben, akkor bepillantást nyerhetünk az antropológiai tudás konstrukciójának ismeretelméleti feltételeibe. Akkor a filológia már nemcsak a szövegek hagyományát és a szövegekből való értelemképzést szolgálja, hanem mindkettő *feltételeinek* rekonstrukcióját.

A másodrendű megfigyelés modellje, melyet Niklas Luhmann rendszerelméletétől kölcsönzök, úgy tűnik, jobban megragadja, hogy mi forog kockán, mint az a hagyományos feltevés, hogy az irodalom – kritikusán vagy ironikusan – reflektálja például a tudományt. Hogy mit jelent pontosan a „reflexió”, azt senki sem képes megmondani, és ha az irodalom nyíltan kritikus, akkor alig néhányan bírják elolvasni. A másodrendű megfigyelésnek ezzel szemben megvan az az előnye, hogy megragadja mind a megfelelő műveletet – azoknak a megkülönböztetéseknek a megfigyelését, amelyeket a tudományban használnak, ugyanakkor nem figyelik meg őket megkülönböztetéseként –, mind pedig a fikció eredendő teljesítményét, azt, hogy egy megkülönböztetés másik oldalát a potencialitás módusában jeleníti meg.³⁰ Ha ily módon az irodalmi szövegeket a természettudományos világmegfigyelés vakfoltjának színreviteleként olvasunk, világossá válik, mivel járul hozzá az irodalom

³⁰ A másodrendű megfigyeléshez mint általában a művészet teljesítményéhez lásd Niklas LUHMANN, *Die Kunst der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, 92–164; az olvasás műveletéhez lásd *Uo.*, 159–162; a világ potenciálissá tételéhez lásd *Uo.*, 222–242.

mint irodalom a tudás genealógiájához – olyan genealógiához, amely a tudás tartalmait mellett a tudás megképződésének, bemutatásának és közvetítésének a módjait, valamint a ténylegesen aktualizált tudás lehetséges alternatíváit is szem előtt tartja.

A jelenlegi vita *tudománypolitikai és intézményi dimenziója* számára e háttér előtt több higgadtságot és pragmatizmust lehetne remélni. Véleményem szerint sem a bővítés, sem az újrafilologizálás nincs napirenden ennyire kiélezetten. Az irodalomtudományt csak akkor kellene bővíteni, ha már újrafilologizált lenne, és csak akkor kellene újrafilologizálni, ha a bővítése együtt járt volna a filológiától való megfosztással. Csakhogy nem létezik germanisztika az emberről és a tudásról való implicit koncepció nélkül, és éppen ezért a filológiai önértelmezés eredendő alkotóeleme, hogy reflektál e koncepciók kialakulására és drámai változására. A tradicionalisták pesszimizmusával és a forradalmárok eufóriájával szemben azt kell bizonyítani, hogy az irodalmi szövegek olvasása mint olyan mennyire volt képes, és mennyire képes mind a mai napig az emberről való tudás történetének olyan aspektusait napvilágra hozni, amelyek számára maga ez a tudás vak marad.

Fordította Simon Pirooska